
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVIII (2021), №3
s. 53-69
doi: 10.36121/pkulakovski.18.2021.3.053

Петро Кулаковський
(Національний університет „Острозька академія”)
ORCID 0000-0001-6310-717X

Запізнiла мобiлiзацiя: посполите рушення Волинського воєводства 1621 року

Spóźniona mobilizacja: pospolite ruszenie województwa wołyńskiego w 1621 r.

Streszczenie: Artykuł dotyczy procesu mobilizacji oddziałów zbrojnych z województwa wołyńskiego na wojnę chocimską. Opisano w nim organizację chorągwi powiatu. Nalegała na to szlachta wołyńska, demonstrując w ten sposób rozszerzenie własnych praw samorządowych. Nieprzypadkowo taka inicjatywa spotkała się z niewielkim zainteresowaniem w Warszawie, gdzie uważano, że należy scentralizować działania przeciw tureckiej agresji. Wspomniano również o innych wołyńskich formacjach, które brały udział w bitwie pod Chocimiem. Głównym celem artykułu jest analiza organizacji pospolitego ruszenia. Prześlędzono zmiany ustawodawstwa na sejmach 1620 i 1621 r. dotyczącego powszechnej mobilizacji szlachty. Odnotowano ogólnie przychylne stanowisko szlachty w sprawie tej mobilizacji. Zwrócono uwagę na specyfikę zwoływania pospolitego ruszenia na samym Wołyniu, w szczególności na specjalne kryterium ustalania liczebności żołnierzy z poszczególnych majątków. Znaczący wpływ na ten proces, zarówno bezpośredni, jak i pośredni (ze względu na zniszczenie majątku) wywierały regularne najazdy tatarskie. Szlachta wołyńska wykazała się dość wysokim poziomem patriotyzmu, organizując pod Glinianami popis ok. 2,5 tys. żołnierzy. Analiza struktury tej armii wskazuje, że wyraźnie dominowała w niej kawaleria, która w przeciwieństwie do wojsk osmańskich była mniej skuteczna niż piechota (ok. 20% zmobilizowanych sił). W tej kawalerii dominowali lekkobrojni jeźdźcy (kozacy, petyhorcy, hajducy) – ponad 68% ogółu. Ciężkozbrojna kawaleria (husaria, rajtarzy), która miała większe szanse powodzenia w walce z wrogiem, stanowiła nieco ponad 13% pospolitego ruszenia. Taka struktura szlacheckich formacji pokazuje, że ta armia mogła być w jakimś stopniu skuteczna jako jeden z elementów obrony Wołynia przed najazdami tatarskimi, nie była jednak w stanie przeprowadzić skutecznych działań przeciwko armii osmańskiej. W efekcie z jednej strony działania mobilizacyjne (właśnie w kontekście pospolitego ruszenia) wydawały się bardziej demonstracją potencjału militarnego niż realnym środkiem, który może wpłynąć na układ sił między przeciwnikami. Z drugiej strony taka demonstracja przyniosła

jednak pewien efekt, gdyż Turcy odnieśli wrażenie o gotowości szlachty do przeciwstawienia się ich marszowi w głąb Rzeczypospolitej. W związku z tym należy przypuszczać, że zwołanie pospolitego ruszenia w jakiś sposób wpłynęło na podpisanie rozejmu między stronami, choć bez wątplenia groźbę wojny rozstrzygnięto pod Chocimiem.

Słowa kluczowe: pospolite ruszenie, żołnierz powiatowy, sejmik, sejm, wojna chocimska

Delayed mobilization: mass levy of troops of Volhyn palatinate of the year 1621

Annotation: The article traces the process of mobilization of armed units from the Volhyn palatinate to the Khotyn War. The organization of the powiat troops is described. The Volhynian nobility insisted on the demonstration of the expansion of their self-government rights. It is no coincidence that such an initiative was met with little optimism in Warsaw, where it was believed that counteraction to Turkish aggression should be centralized. Other formations of Volhyn origin that took part in the battle of Khotyn are mentioned. The main attention in the study is devoted to the analysis of the mass levy of troops' organization. Changes in the legal framework for the general mobilization of the nobility, carried out at the Diets of 1620 and 1621, were noted. Also, the creation terms of the mass levy of troops in Volhynia are described, in particular the criterion of setting the number of soldiers from estates. Significant influence, both direct and indirect (through the destruction of property), on this process, was carried out by regular Tatar invasions on the region. The Volyn gentry showed a fairly high level of patriotism, making census under Gliniany approximately 2.5 thousand soldiers. An analysis of the structure of this mobilized army shows that it was dominated by cavalry, which in opposition to the Ottoman troops was less effective than infantry (about 20% of the mobilized forces). This cavalry was dominated by lightly armed cavalry (Cossacks, Pietyhorsk, Haiduks) - more than 68% of the total staff. The Hussars' and Reitars' chances of success in fighting the enemy were bigger by 13% than of the mass levy of troops. This proves that there were some promising elements of Volhynia's defense against Tatar attacks, but they were unable to take successful action against the Ottoman army. As a result, such demonstrative actions had a partial effect, as the Turks had the impression of readiness of all political people to resist the advancement of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Because of this, it should be assumed that the convening of the mass levy of troops in some way influenced the signing of an armistice between the parties, although, no doubt, the matter of a larger war was decided in the battle of Khotyn.

Keywords: mass levy of troops, the powiat troops, dietine, diet, Khotyn war.

Запоздалая мобилизация: посполитое рушение Волынского воеводства 1621 года

Аннотация: В статье отслеживается процесс мобилизации вооруженных подразделений с Волынского воеводства на Хотинскую войну. Охарактеризовано организацию рот поветового жолнера. На этом настаивала волынская шляхта, демонстрируя таким образом расширение собственных прав самоуправления. Не случайно, что подобная инициатива была встречена без особенного оптимизма в Варшаве, где считали необходимым придать сопротивлению турецкой агрессии централизованный характер. Отмечено иные формирования волынского происхождения, которые взяли участия в битве под Хотинном. Главное внимание в исследовании посвящено анализу организации посполитого рушения. Установлены изменения законодательной основы относительно общей мобилизации шляхты, совершенные на сеймах 1620 и 1621 гг. Отмечена в целом ее приверженность этой мобилизации. Обращено внимание на особенности формирования посполитого рушения собственно на Волыни, в частности на отменном критерии делегирования количества воинов от имений.

Существенное влияние, как прямое, так и опосредованное (вследствие опустошение именов), на этот процесс осуществляли регулярные татарские нападения на регион. Волынская шляхта проявила достаточно высокий уровень патриотизма, выставив на перепись под Глинянами около 2,5 тыс воинов. Анализ структуры этого мобилизованного войска демонстрирует, что в нем выразительно доминировала конница, которая в противоборстве с османскими войсками была менее эффективной, чем пехота (около 20% от мобилизованных сил). В этой коннице преобладали легковооруженные всадники (казаки, пятигорцы, гайдуки) – свыше 68% от общего состава. Тяжеловооруженная конница (гусары, рейтары), которая имела большие шансы на успех в борьбе с врагом, составляла немногим более 13% мобилизованной шляхты. Подобная структура шляхетского ополчения убеждает в том, что такая армия могла быть частично эффективной как один с элементов обороны Волыни от татарских нападений, но не способна была совершать успешные действия против османского войска. Как следствие, с одной стороны, мобилизационные мероприятия (именно в контексте посполитого рушения) представляются больше демонстрацией войскового потенциала, нежели действительным актом, способным повлиять на соотношения сил между противниками. С другой стороны, подобные демонстрации, тем не менее, имели частный эффект, поскольку в турок создавалось впечатление о готовности всего политического народа оказывать сопротивление их продвижениям в глубину Речи Посполитой. Имея ввиду это, следует считать, что посполитое рушение определенным образом повлияло на подписание перемирия между сторонами, хотя, невзирая на это, дело разворачивания более масштабной войны решалось под Хотинном.

Ключевые слова: посполитое рушение, подразделения поветового жолнера, сеймик, сейм, Хотинская война.

Поразка під Цецорою й наростання османської загрози змусили центральні інституції Речі Посполитої вдатися до надзвичайного інструментарію організації оборонних заходів, до яких слід віднести й посполите рушення. Сейм 1620 р., що тривав з 23 листопада до 11 грудня, у своїх конституціях доволі скупо окреслив новітні підходи щодо подібних мобілізаційних заходів¹. Докладніше принципи формування посполитого рушення знайшли своє відображення в скрипті, який було розіслано на партикулярні сеймики. Зокрема, в ньому було зазначено, що з 10 волок має бути виставлений 1 кіннотник; шляхтичі, що мали менші володіння, повинні були делегувати кіннотника колективно. Пропонувалося, щоб кожний міщанин, який мав масток вартістю 2 тис злотих, надсилав до рушення 1 кіннотника, а мешканець міста з майном 1 тис. злотих – одного піхотинця. Менш заможні городяни за прикладом убогої шляхти мали колективно делегувати піхотинця. До числа військовозобов'язаних включалися духовні особи, що володіли земськими добрами, війти й солтиси церковних маєтностей. Монарх отримував право утримувати посполите рушення в межах кордонів Речі Посполитої терміном понад два тижні й не був зобов'язаний оплачувати службу мобілізованих за її межами. Разом з тим, шляхта, зібрана на сеймі, сподівалася, що скликання посполитого рушення можна буде уникнути, оскільки чинність конституції й скрипту були

¹ „Pospolite ruszenie”, [w:] *Volumina Constitutionum*, t. 3: 1611–1626, vol. 1: 1611–1626, wyd. S. Grodzicki, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010, s. 266.

обмежені в часі – впродовж османської загрози або ж до наступного сейму². Навіть коронний конюший Криштоф Збараський і литовський гетьман Криштоф Радзивілл притримувалися концепції формування підрозділів повітового жовніра й лише за умови браку цих сил вдалися до скликання посполитого рушення³.

Однак наступні події розвивалися для Варшави в негативному алгоритмі – стало зрозуміло, що масштабної війни з Османською імперією та її васалом – Кримським ханством, не уникнути. Як наслідок, з початку 1621 р. розпочалися дії, які мали на меті активізувати мобілізаційні приготування як в загальнодержавному масштабі, так і на місцях.

Волинське воєводство в контексті цих заходів займало особливе місце, що визначалося двома чинниками. По-перше, серед інкорпорованих у 1569 р. українських земель воно єдине на той час володіло достатнім військовим і демографічним потенціалом для оборони власної території без значимої допомоги з боку інших воєводств країни. По-друге, географічне положення Волині об'єктивно перетворювало її в ключовий елемент другої лінії оборони південно-східних земель Польсько-Литовської держави.

Саме воєводство в ці роки переживало не найкращий період в своїй історії. У 1617 і 1618 рр. Волинь, особливо Кременецький повіт, внаслідок татарських нападів зазнали істотних людських і матеріальних втрат. За підрахунками І. Ворончук, лише у 1618 р., не враховуючи двох постраждалих волостей – Колодненської і Черняхівської, було спустошено 8 міст і 268 сіл⁴. Відновлення демографічного потенціалу півдня субрегіону тривало до середини 1620-х рр. У першій половині жовтня 1620 р. від чергового татарського нападу постраждав південь Волині – округи Вишневеця, Дубна, Острога, Заслава. Протистояв цьому нападу лише кількасотенний контингент, сформований на кошти кн. Юрія Заславського⁵. Крім цього, якраз напередодні битви під Цецорою помер краківський каштелян кн. Януш Острозький – власник величезного маєтку й, поза всіляким сумнівом, найбільш впливовий політик у воєводстві. Представників князівської верстви, які хоча б наближено позиціонувалися в соціумі Волині як покійний краківський каштелян, просто не виявилось, а кн. Заславські, які успадкували по ньому Острозьку ординацію цю роль принаймні поки що виконувати не могли. За влучним висловом Н. Яковенко, впав князівський дах, який підтримував архаїчну непорушність традиційних соціальних структур...⁶. Всередині шляхетського соціуму пожвавилися емансипаційні рухи. Вони заторкнули навіть такі сконсолідовані структури як штат слуг покійного кн. Я. Острозького. Вже як слуги ординації вони в жовтні 1620 р. створили дві конфедерації, одна з яких проіснувала до червня 1621 р. Метою їх формування стало розширення прав слуг, в тому числі й регламентація їх військових обов'язків. Це ускладнило формування військового контингенту ординації (600 вояків), вкрай

² J. Pietrzak, *Po Ceczorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621*, Wrocław 1983, s. 109–110.

³ D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej na Rzeczpospolitą w 1621 roku*, „Kwartalnik Historyczny”, 2021, R. 128, nr 2, s. 580.

⁴ І. Ворончук, *Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Монографія*, Київ 2012, с. 414.

⁵ D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 580.

⁶ Н. Яковенко, *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*, Київ 2008, с. 298.

необхідного в умовах військово-політичного протистояння з Османською імперією⁷.

Тим не менше, Волинь з початку 1621 р., як і інші воєводства Корони, активно включилася в процес підготовки до війни, шансів на уникнення якої не залишилося.

Категорію військових підрозділів, які мали посилити військовий потенціал країни з Волині, складали підрозділи повітового жовніра. Поява таких підрозділів стала наслідком бажання шляхти поставити під свій контроль (через інститут сеймика) розподіл військових витрат, які формувалися за рахунок збору податків з воєводства. Підрозділи повітового жовніра як альтернатива найманим ротам були унормовані конституцією сейму 1619 р.⁸ Сейм 1620 р. ухвалив зібрати у Волинському воєводстві, так само як і в Сандомирському, вісім поборів і два чопових податки. Сеймик воєводства мав визначитися щодо їх скерування: до скарбу, на потреби воєводства чи на формування підрозділів повітового жовніра й, як наслідок, обрати ротмістрів⁹. Дійсно, сеймик воєводства а січня 1621 р. направив всі вісім поборів на формування підрозділів повітового жовніра. Шляхта на сеймику обрала полковником кн. Юрія Заславського. Князь впродовж трьох кварталів мав набрати 200 піхотинців і 1100 кавалеристів, в тому числі 400 гусарів і 700 козаків. Ю. Заславський особисто мав сформувати три роти: піхотинців (200), гусарів (200) і козаків (100 осіб). Інші вісім рот (по 100 осіб) сеймик доручив набрати луцькому хорунжому Михайлові Хринницькому й Янові Граєвському (гусарські), Романові Гулевичу, Михайлові Калусовському, Янові Бокію, Вацлавові Зубчевському, Олександрові Богушевичу та Андрієві Клуському (козацькі). Три тижні відводилося ротмістрам для комплектації особового складу, а потім вони мали під Луцьком представити роти перед воєводою, каштеляном й іншими урядниками на попис. Полковник за рішенням сеймику отримував 2 тис злотих на квартал, М. Хринницький – 500, Я. Граєвський – 400, а козацькі ротмістри – по 300 злотих кожний. Як місця дислокації хоругв визначено Луцьк, Володимир, Кременець, Ковель, Свинюхи, Рожище, Озеряни¹⁰.

Пропозиції сеймику повезли до короля в Варшаву кн. Григорій Четвертинський та луцький мостовничий Олександр Зубчевський. Король свою відповідь оформив в універсал. Вимушено погоджуючись на комплектування на Волині підрозділів повітового жовніра, король вніс цілий ряд коректив до процесу їх організації. Зокрема, Сигізмунд III вважав необхідним, щоб кошти від зібраних податків в регіоні надійшли до Коронного скарбу, а не залишалися в воєводстві. На думку монарха, кінні роти, вербовані на Волині, є менш ефективними в майбутній війні, ніж піші. Оплачувану службу повітових жовнірів Сигізмунд III скоротив з трьох кварталів до двох, а попис їм призначив на 30 квітня в таборі коронного війська, а не перед воєводськими урядниками, як плановано на сеймику¹¹.

⁷ J. Pietrzak, *Po Ceorze i podczas wojny chocimskiej...*, s. 61; докладніше про це: K. Łopatecki, *Konfederacje byłych klientów, służ i pracowników Janusza Ostrogińskiego działające w latach 1620–1621*, „Studia Historyczne”, 2016, R. 59, z. 3 (235), s. 263–289.

⁸ „Żołnierz powiatowy”, [w:] *Volamina Constitutionum...*, s. 246–247.

⁹ Там само, s. 291–292, 293; J. Pietrzak, *Po Ceorze i podczas wojny chocimskiej...*, s. 105.

¹⁰ D. Kupisz, *Wojsko powiatowe województwa wołyńskiego w XVII wieku*, „Науковий Вісник Волинського Національного Університету імені Лесі Українки”, 2009, вип. 22, с. 184; D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 581–582.

¹¹ Докладний аналіз універсалу див.: D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 582–583.

Визначеним сеймиком кандидатурам король ще на сеймі зобов'язався видати приповідні листи з Коронної канцелярії¹². Всього було роздано приповідних листів на набір 50 тис жовнірів. Реально ж, на початку квітня вдалося зтягнути 20 тис вояків і лише частина з них сконцентрувалася в Руському воеводстві¹³. Такі приповідні листи на козацькі роти чисельністю по 100 вояків, за уривковими даними луцьких гродських книг, отримали Вацлав Зубчевський, Ян Бокій, Андрій Клуський, Андрій Сволінський, Станіслав Гурський, Костянтин Козинський¹⁴. Кожен з товаришів цих рот мав отримувати по 20 злотих платні за квартал, не рахуючи харчування. Ще два ротмістри отримали приповідні листи на гусарські роти – Юрій Заславський на 200 гусарів, а Ян Граєвський на 100. Плата для товаришів цих рот мала скласти по 30 злотих за квартал¹⁵. С. Гурський, який отримав приповідний лист найраніше, ще 25 грудня 1620 р., мав привести свою роту 3 лютого 1621 р. під Кам'янець; для інших ротмістрів пункт збору рот був визначений під Глинянами 30 квітня 1621 р.¹⁶ Д. Купіш встановив, що окрему роту отримав право формувати й Михайло Калусовський¹⁷. Як бачимо, перелік ротмістрів, згаданих у гродських книгах, практично тотожний визначеним на сеймику. Поява нових – А. Сволінського¹⁸, К. Козинського й С. Гурського, ймовірно, пояснюється заміною вже після сеймику.

Як показав подальший розвиток подій, у подіях під Хотиним були представлені не всі підрозділи (а інколи й не ті), що мали бути сформовані за приповідними листами на Волині. Ротмістр А. Клуський у першій битві протистояння з турками під Хотиним загинув¹⁹, а це значить, що свою роту йому сформувати вдалося. Під Хотиним зафіксовані також козацькі роти В. Зубчевського, М. Калусовського, Р. Гулевича, О. Богусевича, Я. Бокія, А. Сволінського²⁰. Частково завдання виконав і кн. Ю. Заславський, який привів на місце битви з турками 150 гусарів і 150 піхоти. Інша частина завербованих князем жовнірів згідно з розпорядженням командувача військ під Хотиним литовського гетьмана Яна-Кароля Ходкевича розташувалася під Білогородкою для захисту південних районів Волині²¹. Я. Граєвський замість 100 гусарів командував 400 піхотинцями. Аналогічним підрозділом піхоти керував волинський чашник

¹² „Pobory w wojewodztwach uchwalone i poborcy do wybierania ich naznaczeni”, [w:] *Volumina constitutionum...*, s. 291.

¹³ J. Pietrzak, *Po Ceorze i podczas wojny chocimskiej...*, s. 119.

¹⁴ Центральний Державний Історичний Архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК), ф. 25, оп. 1, спр. 60, арк. 226–228зв., 229зв., 290зв, 292зв, 296–296зв.

¹⁵ Там само, арк. 228зв.–229зв., 290зв.

¹⁶ Там само, арк. 293зв.–295зв., 227–229зв., 296–296зв.

¹⁷ D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 583.

¹⁸ Д. Купіш вважає, що Антоній Сволінський замінив на уряді ротмістра Роман Гулевича, який в липні 1621 р. був делегований до Луцька для внесення протестації проти поборщі (D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 586). Насправді, А. Сволінський був визначений як ротмістр приповідним листом ще 10 лютого (ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 60, арк. 242зв.).

¹⁹ J. Tretiak, *Historia wojny chocimskiej 1621 r.*, Lwów 1889, s. 137.

²⁰ Посилаючись на універсал Я.-К. Ходкевича до волинської шляхти про некомплектність рот, Д. Купіш вважає, що їх чисельність визначити важко (D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 587).

²¹ Там само, s. 584.

Лаврин Деревинський²², який відповідних повноважень від сеймика не отримував, хоч формувати свою піхоту, принаймні частково, мав на Волині. Оскільки К. Козинський та М. Хринницький фігурують у пописі посполитого рушення, їм набрати козацькі роти не вдалося. Ймовірно, така сама доля чекала повноваження, отримані за приповідними листами, С. Гурського. Не виключено, що відсутність згоди сеймика щодо цих кандидатур, а також К. Козинського могла стати перешкодою для реалізації королівського доручення.

Взяли участь в Хотинській війні й приватні підрозділи, сформовані на Волині: 500 добровольців виставили від імені острозького ордината кн. Франциска Заславського; на власні кошти набрали хоругви кн. Юрій Чарторийський і Данило Сло Малинський²³.

Того ж 26 січня 1621 р. король Сигізмунд III видав ще один універсал – щодо збору посполитого рушення на віці (повістки на збір, видавані монархом). Універсал до Луцького гроду доставив королівський коморник Валентин Китецький 4 лютого 1621 р. Шляхта мала стати перед своїми урядниками перед здійсненням військової експедиції. Мобілізаційні заходи планувалося провести щодо міст та містечок, уряди яких повинні були згідно своїх обов'язків виставити кінні почти²⁴.

Універсал на другі віці король видав 28 травня. У ньому монарх застерігав про можливість залучення посполитого рушення окремих воєводств на один з трьох напрямків можливого вторгнення ворога в межі Речі Посполитої: турецький, інфлянтський і московський²⁵.

Дату зібрання мобілізованої шляхти під Львовом – 4 жовтня, Сигізмунд III встановив, видаючи треті віці у середині серпня²⁶. Тоді ж король визначив місце й час концентрації посполитого рушення Волині – біля Луцька 13 вересня²⁷.

Передсеймовий сеймик Волинського воєводства, що відбувся 27 липня 1621 р., сформулював свою позицію щодо посполитого рушення. Реагуючи на відповідний пункт королівської легації, шляхта не заперечувала проти самої ідеї скликання ополчення за умови не зникнення турецько-татарської загрози. Сеймик наголошував на необхідності його формування згідно з поборовими квітами й врахуванням спустошення цілого ряду маєтностей через татарські набіги. Волинська шляхта, покликаючись на обіцянки Сигізмунда III під час попереднього сейму, нагадувала, що монарх розглядав можливість сформувати 10-тисячний збройний контингент, звернувшись з відповідним проханням до сенаторів і земських послів. Серед таких осіб, на думку шляхти, мав бути волинський

²² *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, wyd. Ż. Pauli, Kraków 1853, s. 11; L. Podhorodecki, N. Raszba, *Wojna chocimska 1621 roku*, Kraków 1979, s. 333–339; D. Kupisz, *Wojsko powiatowe województwa wołyńskiego...*, s. 184.

²³ Докладніше див.: D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 587–588.

²⁴ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 60, арк. 240 зв. – 242.

²⁵ В.В. Страшко, Л.А. Сухих, *Хотинська війна 1621 року за актовими книгами ЦДІАК України*, „Український Історичний Журнал”, 2011, no 6, с. 5–6; *Rejestry popisowe pospolitego ruszenia szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1621 roku*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2015, s. 13.

²⁶ L. Podhorodecki, N. Raszba, *Wojna chocimska 1621 roku...*, s. 265; *Rejestry popisowe pospolitego ruszenia...*, s. 13.

²⁷ В.В. Страшко, Л.А. Сухих, *Хотинська війна 1621 року...*, с. 10; D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 590.

воевода кн. Я. Заславський, якому в ранзі полковника доручалося командувати 1 тис озброєного люду. Також слід було провести обрання ротмістрів. Зокрема, за рекомендацією воєводи, така функція покладалася на його сина – Юрія. Він після поразки на Цецорі „з милості своєї до вітчизни” зібрав декілька сотень жовнірів і тривалий час утримував їх за рахунок прибутків з власних маєтностей. Саме з огляду на це, сеймикуюча шляхта доручила князю ще на сеймику 4 січня 1621 р. скомплектувати три роти загальною чисельністю в 500 вояків. Так само й інші ротмістри сформували гусарські й козацькі роти, які готові, як стверджувалося в інструкції, доєднатися до війська під командуванням гетьманів. Існування такого війська, на думку шляхти, виступало важливим чинником, що уможливило безпечне зібрання посполитого рушення. Частину повітового жовніра сеймик пропонував залишити в воєводстві, для оборони від „свавільних куп” та перешкоджання зловживанням регулярних військ під час їх переходів по території Волині. Також в інструкції повідомлялося, що з листом до сеймика звернувся коронний підчаший Станіслав Любомірський з проханням надіслати гроші, зібрані поборцями в воєводстві, для виплати їх жовнірам. Шляхта відзначала, що кошти з 4-х поборів й одного чопового вже передані повітовим жовнірам, а поборця прозвітував щодо цього перед сеймиком й заявив про наявність квитів від жовнірів. Посли від воєводства мали на сеймі клопотати про квит для поборці й фіксації факту сплати в конституції. Стосовно інших 4-х поборів і чопового, ухвалених рішенням сейму 1620 р., то сеймик зобов'язував послів добиватися схвалення конституції, яка б їх розподіл покладала на цей шляхетський з'їзд. Відтак, лист коронного підчашія шляхта розцінила як спробу центру перенаправити поборіві кошти з воєводства, яке забезпечувало функціонування підрозділів повітового жовніра, на загальнодержавні військові потреби. В інструкції також відзначалося, що серйозною перешкодою для організації належного опору ворогу залишається міжконфесійне протистояння²⁸.

Звичайний сейм, що відбувся в Варшаві 23 серпня – 14 вересня 1621 р., схвалив конституцію „Спосіб посполитого рушення”, в якій регламентував формування й завдання посполитого рушення як останнього оплоту оборони перед можливою турецько-татарською агресією. Обов'язок зібрання рушення покладалася на воєвод і каштелянів, які мали здійснити попис прибулої шляхти й поділити на підрозділи по повітам. Після цього рушення скеровувалося під Львів для об'єднання з ополченнями інших воєводств Речі Посполитої. Тут попис укладався повторно. Для воєводств з одним каштеляном (як у Волинському воєводстві) повітові підрозділи мали облікуватися підкомор'ями. Попис тривав три дні, щоб шляхта встигла прибути до місця зібрання. Чільна роль в організації посполитого рушення відводилася ще одному земському урядникові – хорунжому. Він ніс воєводську хоругву на чолі основного повітового підрозділу, йдучи поруч з каштеляном. На останнього, а також підкомор'їв покладалася обов'язок здійснення судочинства щодо мобілізованої шляхти. Нотаріальні функції при цьому виконував земський писар. Реалізація судових рішень відбувалася вже після завершення військової експедиції Коронним трибуналом в Любліні. Карні злочини підлягали юрисдикції сеймового суду. Щодо плебеїв, які могли входити

²⁸ ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 122, арк. 664–665.

до пошту, право виконувати рiшення, включно зi смертною карою, отримали каштеляни з урядниками. Рушення мало пересуватися швидко, не мало права вибирати стацiї з будь-яких маєтностей, затримуватися на нiчлiг в одному мiсцi довше однієї доби. Продукти харчування мали купуватися за ринковими цiнами, але щодо цiлого перелiку продуктів встановлювалися твердi цiни. За зерно, крiм пшеницi, й крупи шляхтич, що перебував у складi посполитого рушення, мав сплатити 2/3 цiни. Глави сiмей могли вiдправити в рушення синiв. У подiбний спiсiб вiдбувалося заступництво щодо старцiв, хворих, вдiв, малолiтнiх тощо. Вiд участi в посполитому рушеннi звiльнялися урядники королiвського двору та войськi, якi мали забезпечувати оборону ввiрених їм замкiв. Звiльнення стосувалося також перебуваючих в таборi поблизу Хотина, в Смоленську чи учасникiв Інфлянтської експедицiї.

Вiд обов'язку участi в ополченнi не звiльнялася й неосiла в воєводствi шляхта, яка мала певнi суми, записанi на маєтностях. Це ж правило стосувалося заставникiв i орендарiв. Брати, що володiли неподiльною маєтнiстю, виставляли одного з-помiж себе, найбільш придатного до вiйськової служби. Не могли уникнути посполитого рушення навiть ув'язненi, термiн перебування яких у мiсцях позбавлення свободи на час загальної мобiлiзацiї призупинявся.

Мiста мали надати армiї вози й вiйськовий реманент. Крiм цього, згiдно з давнiм правом кожне мiсто й мiстечко зобов'язувалися виставити певне число кiнноти й пiхоти. Євреїв, згiдно з аналізованою конституцiєю, додатково оподатковували²⁹.

Разом з тим, ряд новацiй, запропонованих у сеймовiй конституцiї 1620 р. (звiльнення короля вiд сплати грошей рушенню за межами Речi Посполитої, утримання посполитого рушення понад два тижнi), сейм 1621 р. не пiдтримав³⁰.

Для початку реалiзацiї сеймової конституцiї волинська шляхта мала схвалити вiдповiдну ухвалу на сеймику. Таке рiшення нобiлiтет воєводства прийняв 13 вересня в Луцьку на депутатському сеймику³¹. Зiбрання посполитого рушення в межах воєводства визначили на 30 вересня 1621 р. у селi Кременецького староства Дунаїв, над рiчкою Іква, щоб далi вирушити пiд Львiв. Для забезпечення процесу концентрацiї шляхетського ополчення було обрано чотирьох стражникiв: Михайла Мишку Холоневського, Криштофа Шкленського, кн. Юрiя Воронецького i Вацлава Калусовського. Превентивний татарський напад 13–15 вересня на пiвдень Волини скорегував намери мiсцевого нобiлiтету. 24 вересня волинський воєвода кн. Януш Заславський видав унiверсал, яким визначав нове мiсце зiбрання шляхетського ополчення – Берестечко, зазначаючи, що шлях до Дунаїва перегородила 30-тисячна орда³². З огляду на це, татарам вдалося знизити потенцiал посполитого рушення через спустошення частини населених пунктiв

²⁹ „Sposób pospolitego ruszenia”, [w:] *Volumina Constitutionum...*, s. 297–304; J. Pietrzak, *Po Ceorze i podczas wojny chocimskiej...*, s. 155–157; K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013, s. 312–335, 584.

³⁰ Там само, s. 332.

³¹ ЦДДАК, ф. 25, оп. 1, спр. 124, арк. 194зв.–196.

³² Л.А. Сухих, В.В. Страшко, *Татарський напад на Волинь 13–15 вересня 1621 року (до 390-рiччя Хотинської вiйни)*, „Архiви України”, 2011, no 5, с. 127; D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 590.

Кременецького й, частково, Луцького повітів, але не перешкодити формуванню воєводського ополчення взагалі.

Всього до участі в посполитому рушенні з Волинського воєводства³³ вдалося мобілізувати майже 2,5 тис шляхтичів³⁴. У дійсності ж, чисельність згромадженого люду під Глинянами перевищувала наведену вище цифру принаймні втричі, оскільки кожен віз з озброєнням, продуктами харчування тощо мав охоронятися піхотинцем, а рухатися за допомогою візника³⁵. К. Лопатецький вважає, що під Глиняни прибула також стокінна хоругва Острозької ординації³⁶. Лише трохи більше 20% рушення припадало на піхоту. Більшу частину склали різні роди озброєної кінноти. Бл. 63% шляхетського війська представляла козацька кіннота – найбільш поширений рід легкоозброєних вершників в українських воєводствах Речі Посполитої. Аналогом козацької кінноти виступала кіннота п'ятигірська. Її частка в мобілізованому війську складала 2,9%. Найбільше цього роду кінноти виставили з володінь князів Заславських і Порицьких, в межах яких проживали досить численні групи татар. Хоча в досліджуваний період п'ятигірську кінноту формували за змішаним принципом з огляду на її достатньо високу ефективність у протистоянні з татарами. Ще на один різновид легкої кінноти представляли гайдуки (0,36%). Практично всі гайдуки були виставлені в почті Ізабелли Уханської, вдови брацлавського каштеляна Миколи Семашка. Найбільш цінну з військової точки зору частину посполитого рушення складала важкоозброєна кіннота. Погусарськи озброєні кіннотники склали 7,6% від всього шляхетського зібрання. Впродовж тривалого часу саме гусарія була основною ударною силою польсько-литовського війська й відіграла вирішальну роль у багатьох його ключових битвах. Рейтари представлені в почтах магнатів і заможної шляхти або ж по-рейтарську ставилися до попису шляхтичі, які мали значний досвід найманства й озброєння, притаманне для цього роду важкої кінноти, насамперед вогнепальне, зберігалось в їхніх домівках. На цю кінноту припадало 5,5% виставленого від воєводства війська. Мабуть, так само досвід найманства мав Остафій Богучий, що виставив коня по-аркебузирськи. Натомість, важче пояснити 3 кіннотники-аркебузири, виставлені Вацлавом Болбасом Ростоцьким. Чим уподобав такий доволі рідкісний для Речі Посполитої рід важкої кінноти (0,16% від загального числа посполитого рушення) цей шляхтич з Кременецького повіту, сказати важко.

Сам попис укладався під Глинянами, правдоподібно, в середині другої декади жовтня 1621 р.³⁷ При списанні прибулої шляхти були присутніми волинський воєвода Януш Заславський, волинський каштелян Ян Лагодовський³⁸, три підкоморії: луцький – Юрій Гулевич, володимирський – Роман Гостський,

³³ Тут і далі аналізується компут, що зберігається: AGAD, Varia archiwalne z Biblioteki Narodowej, sygn. 8.

³⁴ Л. Подгородецький і Н. Рашба подають цифру в 2722 шляхтичі – див.: L. Podhorodecki, N. Raszba, *Wojna chocimska 1621 roku...*, s. 267; L. Podhorodecki, *Chocim 1621*, Warszawa 2008, s. 154.

³⁵ К. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina...*, s. 357.

³⁶ Там само, s. 455; D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 591.

³⁷ Л. Подгородецький відзначає, що під час прибуття короля до Львова 13 жовтня жодної шляхти під містом ще не було (L. Podhorodecki, *Chocim 1621...*, s. 153).

³⁸ Д. Купіш припустив, що воєводи й каштеляна не було при укладенні попису (D. Kupisz, *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej...*, s. 592). Це не відповідає дійсності.

кременецький – Ян Жоравницький. Разом з ними фігурує волинський хорунжий Олександр Хринницький, який згідно з конституцією сейму 1621 р. мав нести воєводську хоругву на чолі ополчення.

Фактично компут укладався паралельно двома писарями. Один варіант реєстру був більш повним – він включав прізвище, хто формував почет, виставляв коня чи заступника осіб, що не могли виконувати військову службу, вид речового права на маєтності (власність, володіння (ленне чи пожиттєве), застава, оренда тощо), рід військ виставлених ополченців та їх число. В окремих випадках рід військ чітко не визначався, фіксувався лише факт виставлення коня. Як здається, тут йшлося про найбільш поширену кінноту в Речі Посполитій – козацьку. Другий варіант компуту, що укладався під егідою тих само урядників, але іншим писарем, повторював дані першого, за виключенням роду військ і числа ополченців. Можна гадати, що цей другий варіант використовувався для перевірки прибулих на попис осіб.

Критерії виставлення титулярами речових прав коней чи піхотинців є доволі розмитими. Як вже згадувалося, за рішенням сейму 1620 р. з кожних 10 волок титуляр мав виставити одного кіннотника. Однак, для Волинського воєводства цей принцип не міг мати універсального значення, оскільки волочна поміра тут не охопила території всього краю. Істотно корегували число виставлених ополченців і негативні наслідки татарських нападів. Тому базовим принципом представництва окремих осіб у посполитому русенні виступала величина сплаченого ними побору. Можливо певним компенсатором відсутності чітких правил стало виставлення шляхтичем певного числа ополченців „з милості до короля його милості та Речі Посполитої”. Інколи прояв такої „милості” був значним. Так, брацлавський воєвода О. Заславський виставив 150 кіннотників-козацьку, кн. Кароль Корецький, від себе й брата Самуеля, 120 вершників по-козацьку й 80 піхотинців, кн. Стефан Порицький – 70 кіннотників по-гусарську й по-п’ятигорську та 22 піхотинці, Олександр і Михайло Хринницькі – 10 вершників-козаків і 6 піхотинців. Інколи „милість” в разі перевершували обов’язкову норму: пан Криштоф Сенюта представив на попис зі своїх маєтностей 6 гусарів, а з „милості” – 10 козаків-кіннотників та 20 піхотинців.

На чолі кожного з трьох повітів Волинського воєводства знаходився відповідний підкоморій. Однак чисельність мобілізованих шляхтичів у повітах істотно відрізнялася. По-перше, територія Луцького повіту складала понад 54% території воєводства; натомість на Володимирський повіт припадає менше 13,8%³⁹. Відповідно, чисельність шляхти в цих повітах відрізнялася в рази. По-друге, Кременецький повіт найбільше постраждав внаслідок татарських нападів 1617, 1618 й останнього, 1621, рр. Як наслідок, на посполите русення при кременецькому підкоморієві стало 207 озброєних шляхтичів. З Володимирського повіту на попис явилась практично таке ж число мобілізованих нобілів – 208. Ще 63 шляхтичі з Луцького повіту прибули під Глиняни на чолі з володимирським підкоморієм. Вони переважно представляли південно-західну частину Луцького повіту. Окремо пересувалася під Глиняни еліта воєводства. Очоловав цю частину

³⁹ М. Крикун, *Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях. Статті і матеріали*, Львів 2012, с. 20.

волинський каштелян Я. Лагодовський. Сюди входили сенатори, що мали власність на території Волині (наприклад, брацлавський воєвода Олександр Заславський і брацлавський каштелян Ян Харленський), найбільш впливові князі; формально з цією частиною обліковувалися й підкоморії. Ця складова посполитого рушення була доволі чисельною – 1166 озброєних шляхтичів, що входили до почтів сенаторів, головних князів й найбільш авторитетних земських урядників.

В контексті аналізу цієї частини посполитого рушення слід відзначити, що цілий ряд магнатів взагалі не брали участь в посполитому рушенні. Об'єктивно від цього обов'язку звільнялися особи, що займали центральні уряди й відбували службу на королівському дворі (секретарі, покойові дворяни, коморники тощо)⁴⁰. Показовим підтвердженням цього постулату є відсутність в мобілізаційних списках людей литовського підканцлера Альбрехта Станіслава Радзивілла, який володів понад 2900 димами в Луцькому повіті⁴¹. Жодного коня не виставили князі Юрій і Криштоф Збаразькі, власники понад 4800 димів у Кременецькому повіті⁴². Кн. Юрій Збаразький, будучи краківським каштеляном й, між іншим, автором артикулів про дисципліну на посполитому рушенні, перебував на королівському дворі й прибув з ним до Львова⁴³, в околицях якого концентрувалося мобілізовані шляхтичі. Його брат Криштоф, хоч і займав уряд кременецького старости, але одночасно був коронним конюшим, тому від участі в посполитому рушенні був звільнений. Не представлений в пописі й кн. А. О. Сангушко, власник понад 2,6 тис димів у Володимирському й Луцькому повітах⁴⁴. Князь займав уряд київського каштеляна і це могло б значити, що він займався організацією шляхетського ополчення в цьому воєводстві. Підставою для звільнення від обов'язку особистої участі в посполитому рушенні було виконання королівської служби. Саме на такій основі Станіслав Магнушевський, що через спорідненість з князями Курцевичами мав отчину в Волинському воєводстві, але виконував обов'язки переяславського підстарости, виставив замість себе слугу Адама Гонсевського. З цієї ж причини виставив замість себе слугу-піхотинця луцький бурграбій Мартин Ольшамовський.

Крім осіб, що займалися державними справами, від обов'язку особистого ставлення на посполите рушення традиційно звільнялися вдови, неповнолітні, духовні, хворі⁴⁵. Сейм 1620 р., як вже відзначалося, включив до числа військовозобов'язаних осіб духовенство, що володіло земськими маєтностями, а також вїттів й солтисів духовних маєтностей. На підтвердження цього нововведення компут 1621 р. зафіксував виставлення гайдуга з мушкетом з вїттівства у містечку Рожищах, власності Луцької єпископії. Замість вдів, неповнолітні і хворих на попис ставали заступники – родичі або челядники.

⁴⁰ Див., наприклад: О. Вінниченко, *Переписи посполитого рушення шляхти Сяноцької землі в 1617–1629 роках*, „Вісник Львівського Університету. Серія історична”, 2002, вип. 37/2, с. 17.

⁴¹ О. Баранович, *Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст.*, Київ 1930, с. 151.

⁴² Там само, с. 146.

⁴³ К. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina...*, s. 357.

⁴⁴ О. Баранович, *Залюднення Волинського воєводства...*, с. 152.

⁴⁵ К. Ginter, *Udział szlachty w pospolitym ruszeniu w XIV i XV wieku. Aspekty prawne i stan faktyczny*, Kraków 2008, s. 177.

Шляхтичi, що мали маєтностi не лише на Волині, виставляли коней на реєстрі за місцем поточної осiлостi. Так, волинський каштелян Ян Лагодовський привiв під Глиняни вершників з врахуванням i маєтностей в Львівській землi – Винників та Горожаной, Олександр Вiльгорський – володiнь у Сандомирському воєводствi тощо. При чому цей принцип стосувався не лише Корони, але й воєводств Великого князiвства Литовського. Для прикладу, коней з маєтностей у Пiнському повітi Берестейського воєводства виставили кременецький земський підсудок Григорiй Ушак Куликовський, луцький земський суддя Войцех Станiшевський, Иван Бабинський, Семен Кміта, з Мiнського воєводства Казимир Пац, з Гродненського повіту Троцького воєводства колишній служебник кн. Януша Острозького Стефан Свяцький.

У компуті зустрiчається випадки невідповiдної юрисдикцiї. Тут зафіксований шляхтич Стефан Яхимович, який мав ставитися на попис Київського воєводства, але з-за татарської активностi не зміг туди потрапити й представив одного коня по-козацьки волинським урядникам. Так само, шляхтич з Опшмянського повіту Віленського воєводства Станiслав Голуб, що їхав до табору під Хотином i запiзнювався, став до попису волинського ополчення з двома конями по-гусарськи. Їх приклади свiдчить про те, що сам факт присутностi на пописi унеможливив потенцiйнi юридичнi претензiї з боку учасників Хотинської виправи. Останнi, не отримавши належної платнi зі скарбу в 1622 р. й створивши львівську конфедерацiю, вимагали конфiскацiї маєтностей у осiб, що не взяли участь у посполитому рушеннi, й передачу воякам з-під Хотина⁴⁶. Король з цiєю вимогою погодився, що дало початок ряду судових процесiв. Для прикладу в 1622 р. група жовнiрiв, учасникiв Хотинської битви, звинуватила в неявцi до шляхетського ополчення шляхтича з Кременецького повіту Андрiя Чолганського й отримала його маєтностi за кадучним правом. Лобiстом жовнiрiв на королiвському дворi виступав руський писар Криштоф Баковецький, двоюрiдний брат якого Остафiй був серед „хотинцiв”⁴⁷. Подiбнi звинувачення не вiдповiдали дійсностi – А. Чолганський на час збору шляхетського ополчення був хворий, а вiд його iменi Метельський (правдоподiбно, служебник) привiв під Глиняни 4-х кiннотникiв-козакiв. На сеймовому судi 1625 рр. правота А. Чолганського була підтверджена. Подiбну „операцiю” тi ж самi жовнiри намагалися провести стосовно Адама Буркацького, шляхтича з Володимирського повіту. На час мобiлiзацiї він був малолiтнім, а його батько помер в 1617 р. Тим не менше, опiкун Адама волинський воєвода кн. Януш Заславський представив під Глинянами одного коня по-козацьки. Таким чином, i в цьому випадку сподiвання жовнiрiв виявилися марними.

Шляхта, що прибувала на попис, була налаштована цiлком патрiотично й розцiнювала цю подiю як рубiжну, таку, що цiлком може призвести до загибелi. Звiдси підвищена її активнiсть щодо рiзних майнових операцiй. Чимало шляхтичiв, вiдбуваючи на посполите рушення, склали заповіти, в яких розпоряджалися своїм майном на випадок смертi. Зокрема, 2 жовтня 1621 р. в Кременецькому

⁴⁶ J. Pietrzak, *Konfederacja lwowska w 1622 roku*, „Kwartalnik Historyczny”, 1973, R. 81, nr 4, s. 865.

⁴⁷ Докладнiше див.: П. Кулаковський, *Писар, шляхтич i пастир: Бiографiя володимирсько-берестейського єпископа Йосифа Мокосiя-Баковецького (1595–1654)*, Львів 2019, с. 56.

городі шляхтич Семен Новоселецький записав до книг свій заповіт, в якому відзначив причину його складення: „їдучи разом з іншою братією на послугу Речі Посполитої, на війну проти неприятеля Крижа Святого турків і татар... й зважаючи на те, що то дорога небезпечна, ... і якби пан Бог смерть на мене послати рачив, маєтність моя в порядку має зостати...”⁴⁸.

Конституція сейму 1620 р. та універсал про перші віці обумовили участь в посполитому рушенні й міщан. Однак міщани з 1578 р. підлягали рекрутуванню до вибранецького війська. Як показує практика, що повинність волинські міщани виконували вкрай неохоче. У липні 1622 р. король дорікав луцьким міщанам, що вони на експедицію про турків і татар вперто не хотіли відправити 10 гайдуків і три вози з продуктами харчування та військовим реманентом. Це з міщан безуспішно намагалися стягнути королівські ротмістри⁴⁹. Власне саме на виконанні міщанами вибранецької повинності наголошувала конституція сейму 1621 р. Хоча ця ж конституція передбачала формування по міським осередках кінних підрозділів, сумнівно, щоб ця норма сеймової ухвали в Волинському воєводстві була виконана та й королівські ротмістри, на яких покладався обов'язок мобілізації, мали цілий ряд більш пріоритетних завдань.

Натомість, відбувалася мобілізація міст Острозької ординації. Якщо брати до уваги лише міста Волинського воєводства, то в 1621 р. піхота виставлялася: з Степані – 40, Дубна і Костянтинова – 20, Базилії, Острога, Янушполя, Краснополя – по 10⁵⁰. Згодом міщани ординації виставляли вже кінноту⁵¹, однак ідея 1620 р. про долучення міських осередків до посполитого рушення належного розвитку не отримала.

13 жовтня 1621 р., коли під Хотиним виголосили мирні пакти, король лише добрався до Львова, на 9 днів пізніше терміну, визначеного універсалом про треті віці. Дорогою Сигізмунд III продовжував розсилати універсали, які мали спонукати шляхту швидше збиратися на посполите рушення. На збір закликалася не лише шляхта коронних воєводств, але з деяких литовських воєводств – Новоградського, Берестейського та Гродненського повіту. Однак по прибуттю до Львова тільки окремі воєводства справилися з цим завданням – Краківське, Сандомирське, Мазовецьке, Люблінське, Руське. В цілому, в середині жовтня під Львовом сконцентрувалося бл. 20 тис посполитого рушення⁵². За влучним висловом Й. Третяка, було то військо, яким важко було керувати і на яке не дуже можна було розраховувати. Але сам факт громадження значного числа шляхти стримував ворога від спроб ведення наступальних дій. Вина за спізнення покладалася передовсім на монарха, який запізно запустив сеймову машину, що урухомила посполите рушення⁵³.

Сеймова конституція не визначила способу розпуску посполитого рушення. Як наслідок, 20 жовтня 1621 р., від'їжджаючи зі Львова, Сигізмунд III видав

⁴⁸ ЦДІАК, ф. 21, оп. 1, спр. 68, арк. 7–7зв.

⁴⁹ А. Заяць, *Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. Монографія*, Львів 2019, с. 311.

⁵⁰ K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina...*, s. 454–455.

⁵¹ Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków, 75/2, s. 365.

⁵² J. Tretiak, *Historia wojny chocimskiej...*, s. 192, 197, 198; J. Pietrzak, *Po Ceczorze i podczas wojny chocimskiej...*, s. 160.

⁵³ J. Tretiak, *Historia wojny chocimskiej...*, s. 199.

унiверсал, що передбачав повернення шляхти в свої домiвки. Цей унiверсал ополченню Волинського воєводства оголосив володимирський пiдкоморiй Роман Гостський, не повiдомивши про це волинського каштеляна Яна Лагодовського, який мав плани здiйснити судочинство щодо порушення шляхтичiв на предмет експропрiацiї продуктiв, возiв тощо в пiдданих⁵⁴. Зокрема, челядь Адама Злотолинського та Войцеха Бiлоблoцького намагалися проводити, хоч i невдало, вилучення ресурсiв у селi Бронники⁵⁵.

Монарх однозначно був незадоволений нi пiдписаним пiд Хотинoм мирoм, нi результатами шляхетської мобiлiзацiї. Вже по смертi Сигiзмунда III невідомий автор, описуючи долю компуту, складеного пiд Львовoм, вiдзначив, що нiхто не може вiдшукати того попису, бо король за згодою з Сенатом наказав його спалити, щоб противники краiни не взнали про дуже скромнi мобiлiзацiйнi її можливостi, як це було продемонстровано пiд час виправи шляхти пiд Хотин⁵⁶.

Масштабна мобiлiзацiя шляхетського стану, що тривала в Речi Посполитiй восени 1621 р., продемонструвала, що спроба королiвської влади використати посполите рушення як один з механiзмiв iстотно посилити вiйськовий потенцiал краiни була малоефективною. Ополчення в часи доминування найманої i професiйної армiї виглядало пережитком середньовiчної вiйськової органiзацiї. Рiзний рiвень вiйськової пiдготовки шляхтичiв, вiдмiнний тип озброєння, вiдсутнiсть практики взаємодiї мiж собою прирiкали посполите рушення на низьку вiйськову ефективнiсть. Разом з тим, сам процес формування шляхетського ополчення мав деякi позитивнi наслiдки як для соцiальної органiзацiї шляхетського стану, так i для стримування зовнiшнiх ворогiв. Для останнiх збiр посполитого рушення виглядав як демонстрацiя сили, як наявнiсть доволi значного резерву озброєних людей, здатного створити серйознi перешкоди операцiйним дiям всерединi краiни. Набагато бiльше значило посполите рушення для самої шляхти. Воно нагадувало нобiлiтету його основне соцiальне призначення – воювати, ставати на захист вiтчизни, краiни, пiдданих. Кожен вважав за честь прибути на попис, незважаючи на свiй матерiальний стан i здатнiсть ефективно користуватися зброєю. Ухилення вiд участi в посполитому рушеннi згiдно з тогочасної правовою практикою i мораллю трактувалися як дiї, що мали призвести до позбавлення шляхетського титулу. У випадку неможливостi знайти заступника на мiсце попису прибували старi й немiчнi люди. I це одночасно визначало й слабкiсть i силу цього соцiального iнституту. Часи Хотинської вiйни вiдображали переломний етап у трансформацiї ролi полiтичного народу Речi Посполитої. Разом з поширенням найманства i професiйностi, опертими на грошовi вiдносини, зникали iдeї вiйськового братства, рiвностi через рiзну, залежну вiд статкiв, участь в ополченнi, вiдчуття особистої вiдповiдальностi не лише за родину й помiстя, але й за вiтчизну як рeгiональну (Волинь), так i загальну (Рiч Посполита).

⁵⁴ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, t. 20: *Lauda sejmikowe*, t. 1: *Lauda wiszeńskie 1572–1648 r.*, oprac. A. Prochaska, Lwów, 1909, s. 197; K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina...*, s. 326.

⁵⁵ K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina...*, s. 544.

⁵⁶ Там само, s. 326.

BIBLIOGRAFIA - REFERENCES

Źródła rękopiśmienne:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Varia archiwalne z Biblioteki Narodowej: 8

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Archiwum Sanguszków: 75/2

Centralnyj Derzhavnyj Īstorichnyj Archiv Ukrayiny, m. Kyiv:

f. 21, op. 1, spr. 68

f. 25, op. 1, spr.: 60, 122, 124

Źródła drukowane:

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 20: *Lauda sejmikowe*, t. 1: *Lauda wiszeńskie 1572–1648 r.*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1909.

Baranovych O., *Zaludnennia Volyns'koho voievodstva v persiyi polovyni XVII st.*, Kyiv 1930.

Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621, wyd. Ż. Pauli, Kraków 1853.

Rejestry popisowe pospolitego ruszenia szlachty Wielkiego księstwa Litewskiego z 1621 roku, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2015.

Volumina Constitutionum, t. 3: 1611–1626, vol. 1: 1611–1626, wyd. S. Grodzicki, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010.

Opracowania:

Ginter K., *Udział szlachty w pospolitym ruszeniu w XIV i XV wieku. Aspekty prawne i stan faktyczny*, Kraków 2008.

Krykun M., *Voyevodstva Pravoberezhnoyi Ukrayiny u XVI–XVIII stolittiyax. Statti i materialy*, Lviv 2012.

Kulakovs'kyj P., *Pysar, shlyakhtych i pastyr: Biografiya volodymyrs'ko-berestejs'koho yepyskopa Josyfa Mokosiya-Bakovec`kogo (1595–1654)*, L'viv 2019.

Kupisz D., *Szlachta wołyńska wobec agresji tureckiej na Rzeczpospolitą w 1621 roku*, „Kwartalnik Historyczny”, 2021, R. 128, nr 2, s. 577–599.

Kupisz D., *Wojsko powiatowe województwa wołyńskiego w XVII wieku*, „Naukovyj Visnyk Volyns'koho Natsional'noho Universytetu imeni Lesi Ukrayinky”, 2009, vyp. 22, s. 181–188.

Łopatecki K., *Konfederacje byłych klientów, sług i pracowników Janusza Ostrońskiego działające w latach 1620–1621*, „Studia Historyczne”, 2016, R. 59, z. 3 (235), s. 263–289.

Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013.

Pietrzak J., *Konfederacja lwowska w 1622 roku*, „Kwartalnik Historyczny”, 1973, R. 81, nr 4, s. 845–871.

Pietrzak J., *Po Ceorcze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621*, Wrocław 1983.

Podhorodecki L., *Raszba N, Wojna chocimska 1621 roku*, Kraków 1979.

Podhorodecki L., *Chocim 1621*, Warszawa 2008.

Strashko V., Sukhykh L., *Chotyns'ka vijna 1621 roku za aktovymy knyhamy CDIAK Ukrayiny*, „Ukrayins'kyj Istorychnyj Zhurnal”, 2011, nr 6, s. 4–15.

Sukhykh L., Strashko V., *Tatars'kyj napad na Volyn` 13–15 veresnyia 1621 roku (do 390-richchya Khotyns'koyi vijny)*, „Arkhivy Ukrayiny”, 2011, nr 5, s. 125–136.

Tretiak J., *Historia wojny chocimskiej 1621 r.*, Lwów 1889.

Vinnychenko O., *Perepyisy pospolytoho rushennya shlyakhty Syanoc`koyi zemli v 1617–1629 rokax*, „Visnyk L'vivs'koho Universytetu. Seriya istorychna”, 2002, vyp. 37/2, s. 13–48.

Voronchuk I., *Naseleennya Volyni v XVI – pershij polovyni XVII st.: rodyna, domogospodarstvo, demografichni chynnyky. Monografiya*, Kyiv 2012.

Yakovenko N., *Ukrayins`ka shlyakhta z kincyа XIV do seredyny XVII stolittya. Volyn` i Central`na Ukrayina*, Kyiv 2008.

Zayac` Andrij, *Mis`ke suspil`stvo Volyni XVI – pershoji polovyny` XVII st. Monografiya*, L`viv 2019.

